

FEISCHMIDT MARGIT¹

SZOLIDARITÁS ÉS TÁRSADALMI REFLEXIÓ A MENEKÜLTEK ÖNKÉNTES SEGÍTŐINEK ELBESZÉLÉSEIBEN²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2018.1.69

ABSZTRAKT

A tanulmány a szolidaritás elbeszéléseiben megjelenő társadalmi kategóriákat és identitásokat vizsgálja a reflexív jótékonyosság fogalmi keretei között. A magyarországi menekültsegítésben részt vevő civilekkel készült interjúk alapján a következő kérdésekre igyekszik választ adni: (1) miként mondják el a segítők a szolidaritás tapasztalatát saját élettörténetükbe ágyazva, illetve miként keretezik az élettörténetek a menekültekkel való szolidaritás elbeszélését; (2) milyen társadalmi identitás kategóriák jelennek meg a segítők önbemutatásában, és azok hogyan kapcsolódnak a gondoskodás motivációihoz; (3) milyen elbeszélések és kategorizációk jelennek meg a segítségre szoruló menekültek bemutatásában, és végül; (4) milyen dinamika jön létre a segítők és segítettek reprezentációja között.

Kulcsszavak: szolidaritás, jótékonyosság, gondoskodás, civil társadalom, társadalmi identitás, társadalmi kategorizáció, kulturális emlékezet, segítő-segített viszony, migráció, menekültek

SOLIDARITY AND SOCIAL REFLEXION IN THE NARRATIVES OF HUNGARIAN VOLUNTEERS HELPING REFUGEES

ABSTRACT

Based on qualitative interviews, the paper analyses the social representations and identifications of Hungarian aid activists and volunteers helping the refugees in 2015. It reveals the ways in which the experiences of solidarity are framed by personal biographies, collective memories, as well as the dynamic relationship between the representation of the recipients and helpers.

Keywords: solidarity, charity, care, civil society, social identity, social categorization, cultural memory, helper-helped relation, migration, refugees

1 Tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet

2 A tanulmány háttérében álló kutatómunka a MTA TK Kisebbségkutató Intézetben folyt a *Társadalmi konfliktusokra adott identitás-politikai válaszok* című program keretében. Kutatótársam Zakariás Ildikó volt, akinek ezúton is köszönetet szeretnék mondani. Az adatfelvétel során munkatársaink voltak: Nyiri Pál, Kovai Melinda, Kovai Cili. Őket is köszöneti illeti. Az értelmezés jelentős mértékben támaszkodik azokra a beszélgetésekre, amelyeket Papp Z. Attilával, Melegh Attilával és Kovách Andrással, valamint a *Refugee Protection and Civil Society in Europe* (MTA, 2017. május 3–4.) című konferencia társszervezőjével, Ludger Priessel, Prem Kumar Rajarammal, Zentai Violával, Celine Cantattal és résztvevőivel, továbbá a *Challenging the Political Beyond and Across Borders: Possibilities and Tensions of Migrants' and Solidarity Struggles'* (CEU, 2016. november 17–18.) című konferencia résztvevőivel folytattunk. Köszönet mindannyiuknak. Nem utolsó sorban köszönettel tartozunk azoknak az embereknek, akik név nélkül vállalták az interjút, és ezáltal hozzájárultak a szolidaritás egyik fontos közelmúltbeli momentumának rögzítéséhez és megértéséhez.

SZOLIDARITÁS ÉS TÁRSADALMI REFLEXIÓ A MENEKÜLTEK ÖNKÉNTES SEGÍTŐINEK ELBESZÉLÉSEIBEN

„Above all, this is not just a crisis of numbers; it is also a crisis of solidarity” (Ban Ki-moon)³

BEVEZETÉS

A szolidaritás Szalai Júlia életművének egyik legfontosabb témája. Miként általában, a szolidaritással kapcsolatban is a legalapvetőbb kérdéseket feszegeti: Miként működik a szolidaritás erősödő gazdasági verseny és növekvő társadalmi különbségek mellett? Melyek azok a szolidaritással szemben ható intézményi és strukturális kényszerek, amelyek a megosztott társadalmat – a „van két ország” állapotát – létrehozzák (Szalai 2007)? És melyek azok, amelyek a megosztottságot erősítő strukturális kényszerek ellenében is a társadalmi kohéziót és az egymás iránt érzett felelősséget erősítik?

A társadalmi szolidaritást nemcsak a növekvő strukturális különbségek teszik próbára, hanem a kulturális diverzitás is. Többet kutatták a közelmúltban, közöttük Szalai Júlia is (Szalai 2012), hogy a strukturálisan marginalizált csoportok elismerése és emancipációja miként érint más csoportokat. Hogyan kerülnek egymással szembe elismerésre vágyó kisebbségek és a társadalmi, gazdasági folyamatok etnikailag jelöletlen vesztesei? A kohézió, a felelősség és a szolidaritás kérdéseit még élesebben veti fel a migráció, a transznacionális mobilitás és keveredés.⁴ Ebbe a gondolkodásba illeszkedik ez a tanulmány is. A szolidaritásnak azokat a formáit vizsgálja, amelyeket a magyar társadalom az Európán kívülről érkező menekültek felé mutatott.

Az együttérzésből fakadó, közvetlenül más emberek javára történő jótékony cselekvés a szolidaritás egyik legelemibb formája. A jótékony cselekvés azonban, bármennyire is személyes, nem értelmezhető csupán két ember, segítő és segített relációjában. Társadalmi jellege egyrészt a segítség céljának és a segítőik motivációinak bizonyos értékek és ideológiák általi meghatározottságából következik (ami ugyanakkor nyilván ezen értékek és ideológiák legitimációjához is hozzájárul). Másrészt a segítségre érdemesek meghatározásából, amit ugyancsak bizonyos társadalmi diskurzusok teremtenek meg. Ebben a tanulmányban azt vizsgálom meg, hogy miként történt a felelősség hordozóinak és a cselekvés címzettjeinek azonosítása a menekülteknek nyújtott civil segítség esetében, vagyis hogy a menekültekkel való szolidaritás miként épült a társadalmi kategorizáció és identifikáció meglévő folyamataira; illetve hogy melyek azok a társadalomviziók és identitások, amelyek a menekültekkel való szolidaritás révén megerősítést nyertek.

³ <https://www.un.org/press/en/2016/sgsm17670.doc.htm> Megtekintést 2018-01-17

⁴ Hogy milyen alternatívák között kell megtalálni a kompromisszumot, Rainer Bauböck és Peter Scholten a közelmúltban egy folyóirat-különszám címeként igen találóan fogalmazták meg: *„Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism”* (Bauböck–Scholten 2016).

A filantrópia és az önkéntesség mainstream társadalomtudományi irodalma nagymértékben támaszkodik a szociálpszichológia motivációs vizsgálataira, amely az altruista cselekvést az önérdekorientált hétköznapi cselekvéstől eltérőként azonosítja. Univerzális lelki folyamatokat tételez, amelyek kulcsa a személyiségben van, ezért az altruizmust magyarázó karakter és a motivációk azonosítására törekszik. Nem foglalkozik a társadalmi kontextussal, sem az interakciók és a benne résztvevők jelentésalakító hatásával. Ezzel ellentétben a témát később felfedező szociológia (Putnam 2000, Wuthnow 1991, 1995) leginkább a szolidaritás intézményeit, azok szerveződését és társadalmi funkcióit vizsgálja. Az intézményi és rendszerszemléletet erősíti a politikatudomány is, amely az önkéntes és jótékony cselekvést a civil társadalomhoz köti, amely ezáltal számos közfeladatot ellát (Edwards 2011). A rászorulókkal szolidáris civil társadalom azonban, ahogyan a humanitarizmus kritikai irodalma rámutat, nem csak helyettesíti az államot, de fel is menti (Ticktin 2011, Fassin 2012, 2015).

A legújabb szociológiai és antropológiai vizsgálatok két irányba mozdultak el, egyfelől az önkéntes és jótékony cselekvés történeti meghatározottságát, másfelől a cselekvők általi értelmezését kívánják feltárni. A történeti kutatások éles különbséget tesznek a jótékony hagyományos és későmodern formái között. Az előbbi legfontosabb jellemzője, hogy tartós elkötelezettségek által vezérelt, a közösségi életbe ágyazott, és az egyénre nézve kötelező kollektív morál szabályozza (Hustinx–Lammertyn 2003). A modernizáció, az individuum fel-, és a közösségek leértékelése csökkenti a jótékony és a szolidaritás hagyományos formáinak jelentőségét. Legutóbbi kutatások azonban rámutattak, hogy a hagyományos formák helyén a szolidaritás új – intézményes és egyéni – formái jelennek meg. Az intézményi szintet az állami újraelosztás, egy egyre kiterjedtebb nonprofit szektor, valamint informálisan szerveződő közösségek sokasága határozza meg. Az ezekbe való egyéni bevonódást pedig nem egy, hanem számos motiváció egyedi kombinációja hozza létre, amelyek többnyire rövid távú elkötelezettségek alapján működnek.

A jótékony cselekvésbe való bevonódás és kilépés nem magától értetődő, hanem jelentős értelmezői tevékenység kíséri. A gondoskodás új formáinak működésében a modernitás késői, reflexív korszakának jellemzői tükröződnek, ezért nevezték el reflexív önkéntességnek (Hustinx–Lammertyn 2003). Zakariás Ildikó hívja fel a figyelmünket arra, hogy Beck Wuthnow munkái alapján emeli be az altruista individualizmus fogalmát a reflexív modernitás értelmezésébe. Az önkéntesség a közösségnek való alárendeltség helyett az önmegvalósítás egyik formája lesz. *„A növekvő individualizáció nem felszámolja a szolidáris viszonyokat, hanem új formáit hozza létre. A szolidaritás önkéntessé válik, forrása kevésbé valamilyen kötelezettség érzet vagy a segítséget övező morális pátoz. Az önmeghatározás szabadságáért, az egyén számára adott lehetőségek változatosságáért értelemvesztéssel fizetünk. Ez cserébe a társas kapcsolatok iránti nagyobb igényhez vezet, ami a valahová tartozás lehetőségét és az az élet értelmét biztosítja.”* (Beck–Beck-Gernsheim 2002, idézi Zakariás 2016b: 22)

Robert Wuthnow (1995) a jótékonyagnak három narratív keretezési módját azonosította (a humanitarizmust, az önfejlesztést és a reciprocitást), amelyek az ilyen munkát végzők élettörténetével összefüggésben különböző motivációs beszédmódokat hoznak létre. A motivációkról szóló beszéd pedig szerintem két forrásból táplálkozik: az egyik a segítő tapasztalat, a másik az értelmes élet (illetve értelmes élettörténet) utáni vágy. A cselekvő (segítő, szolidáris) egyén identitása és a segítségre való igényt létrehozó társadalmi helyzet értelmezése együtt jelenik meg az önkéntesek narratíváiban. Liisa Malkki *The Need to Help* című könyvében a

finnországi Vöröskereszt alkalmazottjainak és önkénteseinek példáján a jótékony cselekvést ugyancsak a segítők perspektívájából vizsgálja. A *Kik ezek? Mit tesznek? És mit gondolnak?* kérdésektől indulva jut el a humanitárius szubjektum fogalmának megalkotásig. Ez a távol élő rászorulókat javára dolgozó idős finnországi emberek motivációjában egy alapvető ambivalenciát tár fel, amely a felelősség nemzetközisége és a cselekvés helyhez kötöttsége (*domestic*) között feszül.⁵

Ebben a tanulmányban a szolidaritáshoz és gondoskodáshoz kapcsolódó kategorizációs és identifikációs narratívákat vizsgálom abból a megközelítésből, amit a reflexív jótékony elmélete megnyitott előttünk. A rászorulókat (itt: a menekültek) megjelenítését és a segítők (itt: a magyarországi menekültsegítésben részt vevő civilek) önreprezentációját elemzem, különös tekintettel a kettő dinamikájára. Mindezek bemutatása a tanulmány hat fejezetben vállalkozik: az első a kutatás módszerét és adatait; a második a motivációk biográfiai keretezését, a harmadik az együttérzést támogató kulturális emlékezetet; a negyedik a szolidaritás által megerősített identitásokat és moralitásokat, az ötödik a segítették képét meghatározó diskurzusokat, a hatodik pedig a segítők és segítették relációját meghatározó kétféle dinamikát: az azonosságok és a másságok kiemelését elemzi.

A tanulmány végül két, a jótékony cselekvés és a szolidaritás elbeszélését meghatározó konstitutív stratégiát azonosít. Az egyikben a segítők és segítették azonossága áll az elbeszélés középpontjában (*sameing*), a történeti elbeszélés (elsősorban az üldöztetés emlékei révén), a társadalmi kategorizáció (kisebbségi vagy migráns önreprezentáció) és a segítették (elsősorban perszonalizált) megjelenítése egyaránt az azonosságot támasztja alá és beszéli el. A második konstitutív stratégia a segítők és segítették különbségéből indul ki, a szolidaritást pedig egy a segítőkhez kapcsolt morális diskurzussal áthidalva legitimálja. Ebben az ideáltípusban a morális self megteremtése áll az elbeszélés középpontjában, a segítették kollektív áldozatként való megjelenítése is többnyire ennek van alárendelve. A tanulmány végül felhívja a figyelmet arra, hogy a menekült-szolidaritás magyarországi elbeszélése inkább szolgált a szolidaritás személyes és társadalmi emlékezetének felelevenítésére, mint egy új helyzet és újabb szereplők értelmezésére.

1. A KUTATÁS MÓDSZERE ÉS ADATAI

Magyarországon 2015-ben 177 ezer regisztrált, és ennél valamivel több regisztrálatlan menedékkérő haladt át, összesen több mint 400 ezer ember (KSH 2016). Az első menekültek még meg sem érkeztek az országba, amikor a kormányzat az európai szekuritizációs politika élére állt (Szalai–Göbl 2016). A menekülőket kriminalizáló diskurzusokat, amelyek a migrációt a magyar és ez európai biztonságot veszélyeztető jelenségként állították be, a magyarországi média és az ellenzéki diskurzusok sem tudták ellensúlyozni (Bernáth–Messing 2016). Az országban sohasem látott mértékűt öltött a xenofóbia (Simonovits 2016, Feischmidt 2016), de jelentős volt a szolidaritás és annak társadalmi támogatottsága is (Zakariás 2016a). Az első publikált kutatások (Bernáth–Kertész–Tóth 2016, Kallius–Monterescu–Rajaram 2016, Kende 2017) egyenesen humanitárius csodáról beszéltek, és ennek motivációit és egyéni, illetve közéleti hatásait igyekeztek feltárni.

⁵ Könyvének egyik fejezetében Malkki olyan idős finnországi emberekről ír, akik távol élő „rászoruló” emberek (elsősorban gyerekek) számára ruhákat, játékokat (*humanitarian handicrafts*) készítenek.

A mi kutatásunk is a civil segítőkre irányult, a vizsgálat adatfelvétele 2015 októbere és 2016 januárja között történt, 32 interjút készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztása a közösségi média és a tereppel való korábbi személyes kapcsolatok segítségével, valamint a kvalitatív kutatásokban ismert hólabda módszerrel történt. Törekedtünk válaszadóink szocio-kulturális hátterének diverzitására. Az interjúkról hangfelvétel készült, amit kivonatos formában írtunk le. Az interjúk elemzése Atlas.ti programmal történt a megalapozott elmélet szemléletét követve. A minta statisztikai reprezentativitásra nem törekedett, sokkal inkább azt tartottuk szem előtt, hogy a kutatás megkezdésekor ismert vagy később feltáruló társadalmi és kulturális különbségek, továbbá a működés célja és módja tekintetében látszó diverzitás tükröződjön a mintában. Interjúalanyainkra a magas iskolai végzettség jellemző. Ez egy általános tendencia a civilekre és önkéntesekre vonatkozóan, és még inkább a menekültekkel való civil szolidaritás területén. A meginterjúvolt segítő foglalkozási megoszlása is fontos az értelmezés szempontjából. Jelentős részük dolgozik a tágan értelmezett szociális szektorban mint szociális munkás, társadalomkutató, tanár vagy orvos. A második kategóriába az egyéb diplomás alkalmazottak kerültek, a harmadikba a vállalatulajdonosok és menedzserek, különösen az információs technológia és a telekommunikáció területén.

Az interjú félig strukturált volt, a vezérfonal négy tematikus blokkból épült fel, amelyek további alkérdéseket is tartalmaztak. Interjúalanyainkat először arra kértük, hogy a menekültekkel kapcsolatos önkéntes munkába való bevonódásuk történetét mesélik el. Ezután az általuk végzett tevékenység tartalmáról, megszervezésének módjáról beszéltünk, majd a migráció, menekültügy és a civilek reakcióinak tágabb társadalmi és közéleti aspektusairól. Az interjú negyedik részében visszatértünk a bevonódástörténethez, ezúttal azzal a szándékkal, hogy annak személyes előzményeiről, motivációról, hatásairól kérdezzük az interjúalanyainkat. Az interjúk első és második részének tanulságait középpontba állítva a civil gondoskodás és politikai felelősség viszonyáról máshol írtunk (Feischmidt–Zakariás 2017). Ebben a tanulmányban elsősorban azt vizsgálom meg, hogy a menekültekhez való jótékony és szolidáris viszonyulás milyen egyéni és társadalmi reflexiót váltott ki, amihez az interjúk első és negyedik részét használok empirikus adatként.

2. A SZOLIDARITÁS EGYÉNI ÉLETTÖRTÉNETI KERETEZÉSE

A segítség indoklása során a cselekvők azokat az életkörülményeiket és életeseményeiket beszélik el, amelyek az aktuális cselekvést érthetővé és indokoltá teszik. A szolidaritásról szóló egyéni történetek funkciója Wuthnow szerint a morális self megteremtése. Zakariás a határontúli magyarok magyarországi segítőire vonatkozó esettanulmányában azt emelte ki, hogy a jótékonykodók különféle morális kereteket, ideológiákat mozgósítanak annak érdekében, hogy az identitás konstrukciójának, megszervezésének feladatát az önkéntes munkára való hivatkozással megvalósítsák (Zakariás 2016b). A menekülteknek nyújtott segítség, amely a közbeszédben erőteljes stigmatizációnak volt kitéve, a segítő élettörténeteinek keresztül normalizálódik. Az egyéni élettörténetek megalkotásával a segítség értékének folytonossága – amelyet a biztonságosítás ideológiája töréssel fenyeget – nem csak ideológiák és intézmények, hanem az egyéni életek által is alá van támasztva.⁶

⁶ Köszönöm Zakariás Ildikónak ezt a gondolatot.

A menekülteknek nyújtott segítség élettörténeti keretezésének és az azzal összefüggő motivációs narratíváknak három legjellemzőbb típusát mutatom be: az aktuális szolidaritásnak a szakmai előélettel, a tartós közéleti elkötelezettséggel, valamint a családi előzményekkel és szocializációval való alátámasztását. E narratíváknak a teljes interjúk korpuszban való előfordulási gyakoriságát a mellékletben található 2. táblázat mutatja be.

Az általunk meginterjúvált magyarországi önkéntesek közül sokan dolgoznak szociális területen, tanárok, szociális munkások, szociológusok vagy orvosok. A menekültekkel való szolidaritás egyéni élettörténetekbe való elhelyezése ezzel összefüggésben jelentős mértékben szakmai keretezést kapott. Egy másik megközelítés a szakmaitól jelentősen eltérő, hétköznapi humanizmus képzetével dolgozik. A hétköznapi humanizmust család-történetek támasztják alá, szülők és nagyszülők példái, akik hasonló krízishelyzetekben (és voltak hasonló helyzetek) ugyancsak segítettek a rászorulókon. Az élettörténetben jelentős szerepet játszó politikai érdeklődés és civil aktivizmus a narratív keret, ha az elbeszélő korábbi közéleti tevékenységével összefüggésben mutatja be a menekültekkel való szolidaritását.

A szolidaritás szakmai keretezése

A menekültellátás kezdeményezői és megszervezésének formatív személyiségei a budapesti hajléktalanellátásban dolgoznak, vagy ezeknek az intézményeknek az önkéntesei voltak. Erről a háttérről beszél egy budapesti hajléktalanmisszió példáját idézve a következő interjúalany, aki azokat a körülményeket is kiemeli, amelyek a menekültek Budapesten való megjelenésekor az önkénteseket aktivizálta:

A B. utcában minden héten csütörtökön volt főzés hajléktalanoknak jegyrendszerben, elég sokan onnan kapcsolódtak be, elég sok szociális munkás, nagyon sok tanár, úgyhogy nagyon sokan hoztak magukkal olyan tapasztalatot, ami tők hasznos volt (...) Egy-két olyan segítő volt, akiknek korábban menekültekkel voltak tapasztalatai. Inkább azt látom, hogy (...) a menekültválság az abban hozott újat, hogy nem volt elég az, hogy valaki szolidáris, hanem az, hogy effektíve lehetett mit csinálni, és olyat lehetett csinálni, aminek látszott a következménye. Sokkal rövidebb távon lehetett nagyon nagy eredményeket elérni.⁷

Hasonlóképpen mutatták be tapasztalataikat a szegényekkel és hajléktalanokkal egyházi missziók keretei között dolgozók. Interjúalanyaink között elsősorban kiségyházak tagjai, vezetői vagy történelmi egyházakhoz távolról kötődő civil csoportok tagjai voltak. Az ő elbeszéléseikben a szociális és világnézeti elkötelezettség együtt keretezi és helyezi el a menekültekkel való szolidaritást.

Van tapasztalatom már a segítőmunkában, a gyülekezetünk eleve több mint tíz éve szerződéses kapcsolatban van a kerületi önkormányzattal, tíz éve csináljuk a hajléktalan nappali melegedőt, és ezzel tulajdonképpen a kerületi hajléktalangondozás oroszánrészét. Az úgy nem újdonság, hogy segítünk, vagy abban részt venni... Menekültsegítésben... ez nekem is új volt, mint bárki másnak ebben az országban.⁸

A menekültek között a hosszú út, a hőség és nehéz körülmények következtében sok volt a beteg vagy sérült. A nekik nyújtott segítség orvosok, ápolók, gyógyszerészek elbeszéléseiben a gyógyító munka szakmai moráljának keretei között jelenik meg. Interjúalanyunk, aki az egyik legfontosabb orvosszakmai csoport kez-

⁷ Interjú17

⁸ Interjú8

deményezője és vezetője volt, miközben arról beszélt, hogy számára orvosként a menekültekkel kapcsolatos feladat egyértelmű volt, a magyar orvostársadalmat erősen kritizálta:

Az orvosi szakma ilyen szempontból egyszerű, van egy eskünk, ami arra kötelez, hogy bárkinek, aki bajban van, segítenünk kell. Ha fáj, fájdalomcsillapítót adunk, ha be kell küldeni a kórházba, akkor beküldjük a kórházba, vagy bekötözzük a lábát. (...) Én érzékenyebb vagyok az ilyen dolgokra, mert mondom családilag, tehát ez a menekültség, a menekült léttel nagyon könnyen tudok azonosulni, és bennem is bennem van ez a protest azzal az értékrenddel szemben, hangsúlyosan ki akartam állni és meg akartam mutatni a kollegáimnak, és mindenki felé, hogy igen, én ezt így gondolom, és ez így helyes.⁹

A rendkívüli helyzet Budapesten 2015 nyarán az iskolai tanítási szünet idejére esett. Interjúalanyaink emlékeztettek arra, hogy ez a körülmény hozzájárult ahhoz, hogy tanárok nagyobb számban vettek részt az önkéntes munkában. Pedagógusok elbeszélésében a menekült gyerekek és családok segítése ugyancsak szakmai keretezést kapott:

Én mindig nevelőintézetekben dolgoztam, mindig segítettem, egész kis korom óta segítettem, egész picike korom óta, összegyűjtöttem az utcába' a pici gyerekeket és játszottam, karácsonykor elmentem árvaházba, összegyűjtöttem játékokat és így telt a karácsonyom. Szóval nekem az, hogy megláttam a kisgyerekeket, az indította ezt el, így kezdődött az egész.¹⁰

A szolidaritás családi és hétköznapi keretezése

A szolidaritás normalizálásának másik módja a magától értetődő segítség, vagy hívhatjuk hétköznapi humanitarizmusnak is. A családi előzmények, a szocializációval való összefüggés a segítségre vonatkozó morális érvelésnek erre az alapvető és megkérdőjelezhetetlen voltára utal. Az összefüggést gyerekkori élményekkel, a család által befogadott görög vagy örmény menekültek példájával, vagy ellenkező irányból indulva az elmulasztott befogadás nagyszülőktől, szülőktől megörökölt, lelkiismeret-furdalással átszótt történeteivel keretezték interjúalanyaink.

A családomban ez a szolidaritás, mindenféle okok miatt üldözött emberek, ez ilyen alapszabvány volt. Ez egy ilyen családi érték.¹¹

Vannak szituációk, amikor mindenkinek segíteni kell, másfajta etika működik, itt nem lehet felmérni, hogy ki érdemes és ki nem. Nagymamám nekem egy dolgot mondott, ha valaki kér segítséget, segíts, ne kérdezd meg miért kéri, ha kéri, akkor rászorul. És ez működött bennem! Ilyen helyzetben nem lehet és nem is tisztük a segítőknak megítélni, hogy ki érdemes, és ki nem.¹²

Az egyéni cselekvők elbeszélésében a család gyakori pozitív referencia. Az önkéntes munkát közösségben végzők, és még inkább e közösségek kezdeményezői azonban korábbi közéleti tevékenységükre is hivatkoztak gyakrabban. E közéleti aktivitásnak ritkán van köze a formális és intézményes politikához.

9 Interjú18

10 Interjú25

11 Interjú17

12 Interjú25

A közéleti felelősség élettörténeti keretezése

„Már korábban is nagy volt a pofám” – mondta az egyik menekültsegítő szervezet alapító vezetője. Vegyész mérnöki tanulmányait azért kellett abbahagynia, mert túl sokszor szállt vitába az egyetemen érzékelt igazságtalanságok miatt. Harcolt a családon belüli erőszak ellen, az otthonszülés mellett. „Mindenki úgy tud jól dolgozni, ha érintett érzelmileg. Én biztosan. Nem kezdtem volna Törökbálinton iskolaalapításba sem, ha a fiam nem szenved az állami iskolában.”¹³

Ugyanannak a csoportnak egy másik kezdeményezője, egy lelkész családból származó építészvállalkozó három korábban létrehozott alapítványára hivatkozva (az egyik idősök otthonát működtet, másik nagycsaládok üdültetésével foglalkozik, a harmadik állami gondozott gyerekeket igyekszik bevezetni a társadalomba) állította, hogy most sem tudta tétlenül nézni az éhesen és szomjasan érkezőket.¹⁴

Egy másik budapesti segítő közösség vezetője húsz éve különböző baloldali szervezetek és csoportok alapítója és szervezője, a budapesti baloldali politikai szubkultúra jól ismert alakja.¹⁵ A szegedi szolidaritási mozgalom vezetői a helyi, városi és egyetemi közélet fontos szereplői, akik a menekültügybe is helyi aktivistaként léptek be, és mindvégig úgy látták a menekülteket, hogy közben a menekültkérdés helyi és nemzetközi tematizációjára is hatással akartak lenni.¹⁶ Egy budapesti étterem tulajdonosa arról beszélt, hogy Skóciában tanulta meg, amit utána a budapesti VII. kerületben próbált megvalósítani: „Nekem mindig is volt valami, ami arról szólt, hogy ha te kapsz egy közösségtől, akkor azt próbáld meg visszaadni.”¹⁷

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a magyarországi menekültszolidaritás elbeszélése a közéleti diskurzusok által sugallt krízissel és fenyegetettséggel szemben a menekültek megjelenését, csakúgy mint a velük való együttérzést normalizálni igyekezett. Ennek egyik módja a szolidaritás szelfet létrehozó élettörténeti keretezés, amelynek központi elemei a szakmai vagy korábbi civil, közéleti elkötelezettség továbbá a szolidaritás hétköznapi formáit legitimáló személyes és családi előzmények.

3. AZ EGYÜTTÉRZÉST TÁMOGATÓ KULTURÁLIS ÉS TÁRSADALMI EMLÉKEZET

Magyarországi és kelet-közép-európai konfliktusok emlékezete

A szakirodalomban nyilvánvaló, hogy a magyarországi közbeszédre a biztonságosítás (szekuritizáció) politikai kommunikációja volt a legnagyobb hatással, amelynek egyik legfontosabb érve a helyzet rendkívülisége. Ezzel ellentétben interjúalanyaink a helyzetet precedensek fényében igyekeztek értelmezni. Tették ezt egyfelől saját élettörténetükön keresztül, amiként erről korábban már szóltunk, másrészt a meneküléssel és üldözéssel kapcsolatos társadalmi vagy kulturális emlékezet felidézésével. Az előzmények, amelyekről szólnak, többnyire a mostani kiváltó okokhoz hasonlóak: háborúk, konfliktusok, kollektív exodus. Interjúalanyaink közül többen a jugoszláviai háborút/kat említették, amelyeket vagy üldözöttként, vagy az üldözötteket akkor befogadó társadalom tagjaként éltek meg.

13 Interjú10

14 Interjú13

15 Interjú11

16 Interjú25

17 Interjú21

Kilencvenegyben tört ki a háború Jugoszláviában, és akkor kezdtek érkezni a menekültek, szerb menekültek Szerbiából és Boszniából. Úgyhogy én erre a jelenségre nagyon emlékszem. Ez, hogy buszokkal érkeznek emberek egy nylonzacskóval a kezükben, én ebből nagyon sokat láttam, évekig ez volt a téma a mi köreinkben. És jön ugyanez a szó, hogy „a menekültek” (...) És hát a vajdaságiak nagyon negatívan élték meg, hogy jöttek a menekültek, és én erre emlékeztem.¹⁸

A másik fő narratíva: 1956, és a forradalom leverését követő magyarországi exodus, amelyet a kulturális és politikai emlékezeten túl sok családi emlékezet is őriz, azokkal a kapcsolatokkal együtt, amelyek az itthon maradottak és a külföldön megtelepedettek között fennmaradtak. Az 1956-os magyar menekültek képekben, filmekben, írott elbeszélésekben rögzített kulturális emlékezete jelentős hatással van az aktuális menekülthulám történeti keretezésére. Egy részben Budapesten, részben külföldön élő középkorú nő együttérzését közeli családtagjával magyarázta:

Nekem az, hogy elválasztani magunkat a menekültektől, nagyon furcsa. Tudom, hogy ez nem egy általános érzés nagyon sok emberben, de akkor is furcsállom, hogy ez hogy lehet. Hogy amikor a magyarok állandóan a saját történelmükön sajnálkoznak, hogy az ötvenhatos menekültek, meg az ilyen diktatúra elől menekültek, meg a magyarok, akik szanaszét a világban élnek, ők ugyanilyenek voltak.¹⁹

A shoá formatív emlékezete

A leggyakrabban feltűnő emlékezeti narratíva azonban kétségtelenül a shoá. Az utakon, utcákon csoportosan vonuló vagy az állomásokon várakozó elcsigázott tömeg budapesti és szegedi interjúalanyok számára egyaránt megindító élmény volt. Általa a menekültekhez való viszony sokkal inkább volt a zsidó–nem zsidó reláció narratív és képi keretébe ágyazva, mint bármely más történeti előzménybe.

Egyik interjúalanyunk édesanyja menekült, édesapját deportálták. A menekültek látványa azokra emlékezteti, akiknek a segítsége nélkül a családját megölték volna. Egy másik interjúalanyunk még pontosabban fogalmazott a menekültekkel való sorsközösséget és az abból levezetett morális kötelességet illetően, ugyanakkor jelezve, hogy az összefüggés csak a magyarországi zsidók egy része esetében érvényes, azokra, akik egy emberi-jogi, anti-diszkriminációs ideológiával azonosulnak.

Magyarországon a zsidóságnak az a része, akik ez a liberálisabb egyöntetűen ebben a menekültség létben találta meg azonosulási pontot és ezzel tudott... sorsközösség. Sokan sokféleképpen segítettek. Ez nem a zsidóságról szólt, hanem a Holokauszt-identitásról, arról hogy ez a menekülés, a társadalomból való kirekesztettség.²⁰

A shoá azonban nem csak az izraelita hitű vagy zsidó származástudatú emberek családi emlékezete révén keretezi a menekültek társadalmi percepcióját és segítőkik identitásnarratíváit, hanem a kulturális emlékezet részeként is. Az alábbi idézet azt mutatja, hogy a menekültek látványa egy még aktív emlékezetmunkába illeszkedik, amelyet nem a közvetlen érintettség, hanem a felelősség kérdése tart ébren. Azt a megnyugtatóan soha meg nem magyarázható kérdést, hogy „miként történhetett” meg, a menekültlödözés politikája és annak társadalmi támogatottsága teszi elképzelhetővé (ha nem is racionálisan érthetővé).

18 Interjú12

19 Interjú6

20 Interjú18

(Gy)erekkoromban sokat gondolkodtam rajta, hogy amikor volt a holokauszt és vitték el az embereket, hogy akkor csak úgy nézték a többiek. Tehát én akkor nem tudtam elképzelni, hogy ez így megtörténhetett, hogy ami velük történt, hogy vitték el az embereket az utcán, mások meg mentek bevásárolni, meg fagyaltozni, hogy ez hogy. És nekem erről az egésztől rögtön, ahogy megláttam, ez jutott eszembe, meg ahogy olvastam, hogy miket írnak, meg hogy mentek a Facebookon ezek az undorító képek, hogy mennek a vonatsínen és hogy jön a vonat, és hogy ez a megoldás, meg ilyenek. És akkor el is kezdtem kitörölgetni minden ismerősömet, aki ilyeneket rak ki, mert én nem akarom látni az ő dolgaikat soha többet. (...) És én most értettem meg, hogy ez így lehetséges. (...) Tehát, hogy empirikusan én is megéltem egy olyan dolgot, amittől én ezt már el tudom gondolni, hogy hogy történt, amikor a zsidókat vitték el. Most már nem csak azt hiszem el, hogy ott fagyaltoztak, hanem azt is, hogy mondták, hogy igen, igen, döglöjtek meg. Szóval ez érzelmileg engem eléggé belevitt a dologba. (...) Azt gondolnánk, hogy ma már ilyen nem lehet megcsinálni, hogy biztos mindenki kirohanna, ha látná, hogy valakit visznek el a gyerekeikkel, és lefognák a rendőröket vagy mit tudom én. És most már azt gondolom, hogy rohadtul nem.²¹

Német kutatók hívták fel először a figyelmet arra, hogy a menekültek felé mutatott szolidaritás összefüggött azzal, hogy a német társadalom egy része a nácizmus és a shoá keretei között ismerte fel és értelmezte a menekült tömegek második világháború óta ismeretlen látványát (Hamann–Karakayali 2016). Az alábbi interjúrészlet az eddigieknél is nyilvánvalóbban mutatja, hogy a magyar társadalom egy részének emlékezetében is létezik ugyanez az érzékenység, amit többféleképpen tud aktualizálni. A menekültekkel kapcsolatos felelősség nem csak a helyi zsidókkal kapcsolatban elmulasztott könyörületességből, hanem a hétköznapi szolidaritás példáiból is levezethető.

Személyes ebben annyi, hogy még gyerekkoromban mesélte a nagymamám, hogy az ő édesapja, tehát az én dédapám, aki akkor egy olyan harminc-nyolcvan közötti férfi lehetett, Tótkomlóson, tehát ez nyilván a vidéki zsidóság története, Tótkomlóson, azt mesélte a nagymamám, hogy Mezőhegyes állomáson keresztül a zsidókat marhavagonban vitték. És csak ennyit mesélt nagymamám, hogy az én dédapám, akit én személyesen is ismertem, vizet akart adni nekik, mert nyár volt, hőség volt. Elzavarták, hogy őt is berakják a vagonba, ha vizet mer adni. Ez nekem annyira megmaradt, hogy egyrészt, micsoda kegyetlenség, másrészt pedig az, hogy az én dédapám segíteni akart. Ez nekem egy nagyon fontos tényező volt és itt szendvicsezés közben derült ki, hogy pontosan egy ugyanilyen történettel rendelkezett az egyik kolleganő, hogy neki a nagyapja segíteni akart és nem hagyták. Én azt gondolom, hogy akit az ilyen jellegű traumák, még ha nem is olyan családból származik, hogy közvetetten érintett volt abban a tragédiában, hanem csak hall erről, azoknak ez egy életre szóló indíttatás, hogy igenis ez kegyetlen volt és igenis segíteni kell.²²

A shoára való emlékeztetés nem csak, sőt sok esetben nem is elsősorban a zsidóságra mint a mai menekültek előképére irányítja a figyelmet. A shoá sok esetben csak emlékeztető, amin keresztül a menekültekhez való viszonyulás a nemzeti identitás, az állampolgári közösség morális tartalmának kérdéseit veti fel. Amint azt az alábbi interjúidézet szemlélteti, Németországhoz hasonlóan Magyarországon is vannak, akik azt gondolják, a befogadás (mint a szolidaritás egyik formája) növeli a befogadó társadalom felelősségtudatát és kohézióját, továbbá a közösségtudatnak, a nemzeti önérzetnek is új – morális – tartalmat ad.

21 Interjú26

22 Interjú5

Lehet, hogy túl komolyan vettem azokat a meséket, amiket gyerekkoromban meséltek nekem, meg azokat a filmeket, amiket mindannyian együtt néztünk. Talán túlzottan azonosultam a hősökkel. Nem tudom. Vicces, de nem tudom. Többször megkérdézem magamban, hogy a magyarok többsége nem látta ezeket a filmeket, mint a Schindler listája, mint a Napfény íze, vagy az Eldorádó, Szamárköhögés. Ezek nem közvetítettek semmilyen üzenetet a múltból nekünk, hogy hogyan lehetnének jobb emberek? (...) Szerintem ez egy elszalasztott lehetőség volt a magyar társadalomban. Annyira apatikus és minden feladás határán van a magyar társadalom, hogy igazán jól jött volna egy közös projekt, amit együtt jól megoldunk. Mindentől függetlenül, hogy ki kire szavazott, ki kit utál, miért meg hogyan. Hanem csak úgy együtt, mint ami igazából kicsit történt az M1-es szakaszon, hogy az emberek fogták magukat és csak úgy kimentek és csináltak valamit valakiért.²³

4. A SZOLIDARITÁS LEGITIMÁLÁSÁRA SZOLGÁLÓ TÁRSADALMI KATEGÓRIÁK ÉS AZONOSSÁGOK

A következőkben azt vizsgálom meg, hogy a menekültek felé irányuló együttérzés vagy felelősségtudat milyen identitáskategóriákat mozgósított, illetve erősített meg a segítői oldalon. Leírásommal a reflexív jótekonyságnak ahhoz a téziséhez kapcsolódom, amely szerint a filantropia az identitások definiálásának és kifejezésének terepe, amelyet a segítő a saját magukra és a segítettekre vonatkozó kategorizációs diskurzusokkal teremtenek meg.²⁴

A menekültszolidaritás elbeszélésében leggyakrabban kisebbségi vagy migráns identitásnarratívákkal találkoztam. Ezt nem jelenti azt, hogy interjúalanyaink többsége valamely kisebbségi csoporthoz tartozna, azt viszont igen, hogy a segítőik jelentős része saját magát ebben a helyzetben kisebbségi kötődése által azonosította. A kisebbségi kötődés elsősorban etnikai, de arra is volt példa, hogy valaki szexuális kisebbségi helyzetéből eredeztette az üldözöttekkel való szolidaritását. A kisebbségi identifikáció ritkán áll önmagában, általában összekapcsolódik az elbeszélő migrációs tapasztalatának elbeszélésével, vagy az üldöztetés családi vagy társadalmi emlékezetével. A kisebbségi identifikációs narratívák másik része nem az elbeszélőre magára, hanem további referenciaszemélyekre vagy csoportokra vonatkozik, például korábban segített vagy együttérzéssel kezelt hajléktalan, kisebbségi, migráns emberekre.

Hasonló intenzitással jelent meg a nemzeti vagy állampolgári identitás az elbeszélésekben, ami gyakran kapcsolódott közéleti tartalmakhoz. De még inkább a valós eseményeket kísérő negatív érzelmek (szégyen, düh), továbbá a segítséget kísérő pozitív érzések (büszkeség) megfogalmazását tette lehetővé. Az elbeszélő identitások eddig bemutatott módjainak közös eleme a partikularitás, vagyis a szolidaritás alapja egy közös identitás (üldözött, mint mi, szenved, mint mi stb.), a segítőik önbemutatása ezt hivatott alátámasztani. Ettől alapvetően eltér a segítőik önazonosításának egy másik kategóriája, amit a kozmopolita vagy humanista emberként, szülőként, nőként vagy férfiként való azonosulás együttesen alkot, és amelynek meghatározó közös vonása az univerzalista logika és az azzal összefüggő morál.

A menekültekkel való szolidaritás legitimációjára létrehozott emlékezeti és identifikációs narratívákat a Melléklet 3. táblázatában foglaltam össze, feltüntetve a teljes interjú szövegtörzsében való előfordulás gyakoriságát.

²³ Interjú6

²⁴ Ezt tette korábban Zakariás is a határon túli magyaroknak nyújtott civil és önkéntes segítség esetében. (Zakariás 2016b)

Kisebbségi és migráns (ön)reprezentációk

A menekültekkel való szolidaritását interjúalanyaink jelentős része magukat kisebbségiként vagy migránsként azonosítva mondja el, amihez szorosan kapcsolódik egy reciprocitási logika. Az etnikai migráció ennek egy sajátos, Magyarországra viszont különösen jellemző formája. A migrációval összefüggő sérelmeik környező országokból származó interjúalanyainkat egyfelől szolidaritásra ösztönözték, másfelől korábban elhallgatott sérelmeik elbeszélésére. A következőkben idézett interjúalanyunk egy erdélyi nagyvárosból költözött Budapestre, ahol elutasítással találkozott. Egy muzsikus cigány családtól kapott segítség válik ebben a helyzetben a menekültekkel való szolidaritásának előképévé.

A múltamból jön, de ez nem releváns..., na jó igen releváns, hogy kik azok, akik segítenek..., az életemből jön, a családomból, olyan múltam volt, ami ezt idézi elő bennem, hogy az ezt idézi elő bennem, és ez egyik, hogy a múltam olyan, a másik meg, hogy ... gondolkodom. Hát persze, mindenképpen az emigráció, hát én is migráns vagyok, 92-ben jöttem át, és nagyon rosszul fogadtak itt az emberek, nem, nem, az emberek nem, az intézmények, hogy hányszor kellett bizonyítani, hányszor dobták vissza a kérelmemet, és hogy egyszer egy nappal többet voltam otthon, tanár voltam és szünetem volt, és mi az, hogy én ennyit vagyok Kolozsváron, szóval ilyen marhaságok. Volt egy momentum, amire emlékszem, nekem kellett egy lakásbejelentő nyilatkozat, és nem kaptam senkitől, és akkor egy cigány, muzsikus családnál laktam albérletbe' és ők megírták, mondom nem probléma ez? Mert mások nagyon nem akarták, hogy bejelenteni engem, hogy ott lakom, ki vagyok én persze, és ez a cigány család, ugyan már igyunk egy pálinkát és bejelentettek, csak ez a cigány család, megírták, aláírták. Ebben a pillanatban döntöttem el, hogy itt vége az előítéleteknek, amikor tudok, segítek rajtuk, és azóta dolgoztam nevelőintézetben és mindig segítek rajtuk, ők segítettek rajtam krízishelyzetbe', én is segítek. És ahol tudom, jelzem is, az óráimon, aki cigányozik, zsidózik, fáradjon ki, itt nincs ilyen, és elmondom mindig ezt a történetet, hogy nekem ők segítettek.²⁵

A nyugat-európai vendégmunkás-tapasztalat bizonyos esetekben ugyancsak precedensként jelenik meg az elbeszélésekben, ami egyfelől a menekültekkel kapcsolatos érzékenységet növeli, másfelől a segítség megszervezésében való jártasságot.

Átélttem azt, bár nem gyalog kellett jönnöm, hogy milyen az, amikor leültetnek és órákon át kérdezősködnek arról, hogy te mit akarsz, meg hogy ugye nem fogok férjhez menni, meg hogy ugye nem vagyok terhes és nem fogom a social welfare akármiket használni.²⁶

Arról nem is beszélve, hogy a magyar nép mozgását is tapasztaljuk, hogy majdnem nincs olyan család, ahol ne lenne egy tag, aki kiment valahova, pontosan ilyen okoknál fogva, hogy jobban tudok keresni, meg tudok élni, egy hegesztő, vagy ápoló. Pontosán ugyanolyan emberi motivációk. Én ezzel tisztában voltam, sokan szerintem nincsenek, bár a segítők között szintén ez ismert, hogy amikor jöttek a menekültek, akkor jön és kér valamit, aztán megköszöni, van aki meg dacosabb, szóval pontosan ugyanolyanok, mint mi. Ugyanazok motiválják őket, csak nekik még kényszerítőbbek a körülményeik. Énszerintem ezen semmi csodálkoznivaló nincs és ezért semmi értelme nincsen a homokba dugni a fejünket és eljátszani, hogy mi akkor kimaradunk.²⁷

25 Interjú25

26 Interjú21

27 Interjú5

Jelentősebb bevándorlóközösségekkel rendelkező országokban (pl. Németországban vagy Svédországban) fontosnak találták a migránsok előző nemzedékének részvételét a menekültek és a többségi társadalom közötti közvetítésben. Ilyen közvetítői szerepe volt Budapesten az egyik segítő szervezet félig egyiptomi, félig zsidó származású vezetőjének. Általa Magyarországon élő muszlimok és külföldi adományozók egyaránt bekapcsolódtak a menekültek segítésébe. Ugyancsak fontos volt a korábbi menekültekből és magyar állampolgárok-ból álló aktivista közösség (MIGSOL) hatása. Magyarországon ennek ellenére jelentős hiány volt a menekültek korábbi nemzedékének a szolidaritási mozgalomba való bevonásában. Elemzők úgy találták, hogy ennek egyik oka az volt, hogy a magyar civilek elsősorban a magyar állammal vagy a magyar társadalommal akartak kommunikálni, a menekültekkel magukkal sokkal kevésbé (Kallius–Monterescu–Rajaram 2016). A segítséget a maguk elképzelése szerint szervezték meg, nem a menekült emberek szándékainak és valós helyzetének ismeretében. Az egyetlen menekültek és migránsok által kezdeményezett szolidaritási közösség tagjai, akik a Keleti pályaudvarnál nemcsak fordítottak, hanem a legfeszültebb helyzetekben közvetítettek is, a velük készült interjúban sérelmezték, hogy az önkéntesek és közösségeik vezetői érdemben nem működtek velük együtt.

A nemzeti és állampolgári identitás

A menekültekkel való szolidaritás elbeszéléseiben kétféle módon jelenik meg a nemzeti identitás. Mindkettőhöz minden korábban említett azonosságnál erősebb és specifikus érzelmek kapcsolódnak. Az egyik egy antinacionalista beszédmód, amely a magyar társadalom xenofóbiáját ostorozza. A nemzettel való azonosulást itt negatív érzelmek kísérik, például a szégyen, amiről a következő interjúalanyunk általánosságban és egy konkrét esetre vonatkozóan is beszél:

Én nagyon szégyelltem magam, konkrétan szégyelltem a magyarságomat, ha megnézed, akkor tényleg xenofóbok vagyunk, és nem tudom, hogy miért, ezen annyit gondolkoztam, miért van ez. Hogy amikor kijártam segíteni és amennyi bántást kaptam én, hogy segítetek, hogy miért azzal van baj, hogy én emberként viselkedek. (...) Akkor éreztem a szégyent, hogy magyar vagyok, mikor mentünk a Hgmatékkal a metróra és úgy néztek ránk, megvetően, és legszívesebben bocsánatot kértem volna a srácoktól a nevükben.²⁸

A jótékony cselekedeteket értelmező elbeszélés célja a megsértett állampolgári öntudat helyreállítása, ami összekapcsolódik egy morális érveléssel: a menekülteknek segítő magyarok az erkölcsös és szolidáris Magyarország képét akarták helyreállítani a xenofób Magyarország nemzetközileg elhíresült képével szemben. A mozgósítás sikeressége büszkeséggel tölti el a beszélők többségét. Ez itt a társadalmi szolidaritásra építő nemzeti identitás keretei között fogalmazódik meg, illetve áll helyre.

Ezt abszolút diadalmenetnek érzem. Bebizonyosodott, hogy létezik emberség. A csöndes többség mellettünk volt. Ami azonban rendkívüli, az az, hogy a szolidaritás, a valódi emberbaráti cselekvés utat keresett és talált magának. A segítők megszervezték magukat, és a „profik” méla közönye helyett valódi szeretettel fordulnak azok irányába, akik hozzánk érkeznek. Azok a menekültek, akik szerencsések lehettek és az elmúlt hetekben a Köztársaság téren váraakoztak és innen indulva hagyták el az országot, ránk magyarokra úgy fognak emlékezni, mint egy segítő és támogató népre, akik ételt vittek az éhezőknek, italt a szomjazóknak, gyógyírt a régóta gennyedző sebekre és tiszta ruhát az elrongyolódott helyett. És talán ez mindennél fontosabb!²⁹

28 Interjú9

29 Interjú30

Kozmopolita és civilizációs identifikáció

Más helyütt részletesebben szólnunk róla (Feischmidt–Zakariás 2017), itt csak megemlítem, hogy a menekültsegítésnek értelmet adó normatív diskurzusok közül a humanizmust mint az egész emberi nemre kiterjedő felelősséget találtuk a leggyakoribbnak. Eszerint azért kell a menekülteknek segíteni, mert rászoruló embereknek segíteni általános emberi kötelesség. Az identitás, amit ez a norma megerősít, a kozmopolitizmus. A kozmopolitizmus értelmében az emberiség egyetlen nagy közösséget alkot, aminek alapja az azonos, mindenkire érvényes moralitás. Ebből következik a kölcsönös, mindenkire kiterjedő tisztelet, amely magasabb rendű, mint bármely partikuláris érték, hit vagy meggyőződés. A filozófiában a kozmopolitizmus az erkölcs és az idegenség viszonyára vagy az erkölcs érvényességére kérdez rá egy olyan világban, amelyben az ember idegenekkel van körülvéve.

A hétköznapi kozmopolitizmus szinonimája az elbeszélésekben az európai identitás mint „a világ iránti nyitottság”³⁰ amelynek látszólag igen, valójában nagyon kevés köze van az Európai Unióhoz mint politikai konstrukcióhoz. Egy kulturális szupremáciára épülő Európa-vízió hatásai keverednek itt egy globalizációkritikus és transznacionális felelősséget hangsúlyozó diskurzus hatásával. Vagyis, amit találtunk, jelentős mértékben egybeesik a kritikai elemzések tanulságaival, amelyek azt mutatják meg, hogy a humanizmus (legalábbis az a formája, amelyben az Észak segíti a Harmadik világot – mint a menekültválságban is) egy fehér Nyugati/Északi szubjektumot hoz létre, illetve erősít meg.

*Közös felelősség, nem lehet szétválasztani, hiába mondjuk már, hogy belül kell náluk megoldani, de pont mi avatkozunk be, mondják a franciák ezt, és közben küldik a fegyvereket, mondják az amerikaiak, akik elveszik az olajat, és mondjuk, hogy oldják meg. Ezt már nem lehet, mert mindenki involválódva van, ez közös felelősség!*³¹

A társadalmi státuszkategoriák és az erőforrásokkal összefüggő felelősség

A globális felelősség összekapcsolódik azzal a társadalmi státusszal, amelyet a többletjavak vagy többletidő fölötti rendelkezés alapoznak meg. Hogy ebből a többletből másoknak is lehet juttatni, ezt a mintát interjúalanyaink külföldön sajátították el. Egyikük arról beszélt, hogy Angliában találkozott először azzal, hogy vele egykorú (akkor huszoneves) barátai, évfolyamtársai rendszeresen adakoznak jótékony célra, illetve önkénteskednek jótékonyági intézményeknél. Ezt a gyakorlatot ő is átvette. Ahogyan a következőkben beszél az adakozás és jótékonyág kultúrájáról, jól mutatja, hogy ezt a cselekvést a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségre vonatkozó folytonos önreflexió kíséri:

Bennem mindig az volt, hogy én gazdagabb vagyok, mint a többiek körülöttem, és ez mindig zavart, de valahogy így nem tudtam, hogy mit lehetne tenni azon kívül, hogy zavar (nevet). Mert nem volt ez a minta, hogy van ilyen, hogy adakozás, tehát hogy tulajdonképpen így is lehet valamit tenni. De amikor láttam, hogy van ilyen, akkor én erre nagyon vevő voltam, mert volt bennem egy igény, hogy valamit kompenzálni. Azért hívom kompenzációnak, mert nem gondolom, hogy az egyenlőtlenségek abból adódának, hogy én jobb vagyok, vagy ilyesmi, hanem abból adódnak, hogy a szüleim azok gazdagabbak.

30 Interjú16

31 Interjú25

Tehát igazságtalan, hogy én ennek élvezem a gyümölcsét. Meg úgy gondolom, hogy nekem nem okoz gondot, hogy adjak párezer forintot akár hetente, és másnak meg ez tők nagy segítség.³²

A humanitárius érveket gazdaságiakkal kapcsolják össze a társadalmi felelősségvállalás korporatív formáit gyakoroló vállalatulajdonosok és vezetők,³³ akik a szociális rászorultsággal vagy kulturális sokféleség hasznáival érveltek a szolidaritás mellett. A világviszonylatban sikertörténetnek számító Prezi, amely rendszeresen támogatja a munkahelyi nemi egyenlőséggel, a romák társadalmi integrációjával kapcsolatos programokat, a menekültek támogatását dolgozói nyomására kezdte el. A *Nyitottak vagyunk* programot alapító három cég, a Prezi, a Google Magyarország és az Espel a menekülteket is bevonta abba a programba, amellyel a diverzitás elfogadását ösztönzik az üzleti szférában.³⁴

A segítők egy része – többnyire magas iskolai végzettséggel, idegen nyelvtudással és külföldi tapasztalatokkal rendelkező emberek – olyan élettörténeti elbeszélést konstruált, amelynek középponti eleme a kulturális sokféleséggel és transznacionális mobilitással kapcsolatos személyes tapasztalatok. A személyes kapcsolatokban megismert idegenek képét – a liberális értékrendre való hivatkozással – állítja szembe interjúalanyunk a politikai beszédben kriminalizált idegennel, a xenofília politikáját a xenofóbiával.

Az elköteleződésem több irányú. Egyfelől éltem évekig Algériában. Így sokmindent ismerek a kultúrájukból, sok barátot szereztem, és számomra ők nem egy massa, hanem jó és rossz emberek közössége, mint bárhol másutt, akik között nagyon sok barátra leltem.

Másfelől ismerem a szíriai tragédia részleteit, átlátom az „arab tavasz” következményeit és a történelmi összefüggéseket is. Másrészt liberális emberként egyfelől felháborít minden előítéletesség, minden idegenellenesség. Így minden esetben a kiszolgáltatottak oldalán állok. Érjen sérelem bármely egyént, vagy közösséget. Másfelől átérzem ezen emberek tragikus helyzetét.³⁵

A keresztény morál identitásnarratívái

A keresztényként való azonosulás ugyancsak bizonyos értékek és felelőségek melletti elkötelezettség elbeszélésével kapcsolódott össze. A menekültekkel szolidáris magyarországi egyházak és vallási közösségek többnyire a nagy történelmi egyházak ellenében reagáltak, de azokkal szemben kritikát csak ritkán fogalmaztak meg. A szolidaritást a szentírás tanítással és az ezzel összefüggő szociális missziójukkal magyarázták, aminek megvalósulását nemzetközi partnerek is elősegítették. Hajléktalanmissziójuk mellett a menekültek ellátásában és a keresztényi könyörületesség diskurzusának magyarországi terjesztésében fontos szerepet játszó közösség vezetője erről így beszélt:

Én egy olyan katolikus közösségnek vagyok a tagja, aki általában szegényekkel foglalkozik, tehát a lelki-ségének a középpontjában a Szentírás, közös imádság és a testvériség áll, és a szegényekkel való konkrét személyes szolgálatokban megélt barátság. A közösségnek, a Sant’ Egidio közösség a világ több mint

32 Interjú27

33 Interjúalanyaink egy része hazai alapítású, másik részük nagy külföldi cégek (Deutsche Telekom, Audi, Google Magyarország, Ikea, Decathlon) vezetői.

34 <http://nyitottakvagyunk.hu/hu>

35 Interjú23

hetven országában van jelen, Magyarországon több mint két évtizede, szegény gyerekekkel, később intézetben élő idősekkel, majd még később hajléktalanokkal barátkozunk. (...)

Másik interjúalanyunk egy neo-protestáns közösség vezetője, akinél a fizikai segítségnyújtás összekapcsolódott a térítő misszióval, az ország déli határának közelében nemcsak enni- és innivalót, ruhát és sátraikat osztogattak a menekülteknek, hanem Bibliát is. Más kiségyházak a keresztény irgalmassággal összefüggő szociális misszió megvalósítása mellett a nyilvánosságra igyekeztek inkább hatni. A magyar médiában talán legtöbbet a Magyarországi Evangéliumi Testvérközösséggel lehetett találkozni, amely hajléktalanok és mélyszegénységben élők ellátásában tapasztalattal rendelkező szervezete, az Oltalom Karitatív Egyesület önkénteseivel és infrastruktúrájával kapcsolódott be a menekültek megsegítésébe. A pannonhalmi főapátságot a menekültek előtt megnyitó Várszegi Asztrik hasonlóképpen újszövetségi alapértékekre és arra a történeti tradícióra hivatkozott, hogy a kolostorok a menekülők előtt mindig nyitva álltak.³⁶

A segítőik élettörténeti és identitásnarratíváinak elemzésével rámutattam, hogy a segítő–segített relációban a cselekvést a segítőik szükségletei is motiválják, amit a segítőik önbemutatása, önelbeszélése is alátámaszt. Az elbeszélés egyik legfontosabb motiváló ereje, hogy a segítőik a biztonság és veszély kérdését középpontba állító környezetben érzelmi és morális pozíciójukat meg tudják erősíteni. Az elemzés az identitáskategóriák és elbeszélések segítségével megteremtett szolidáris vagy humanitárius self megalkotásának módozatait követi nyomon. A szolidaritást állítva a középpontba azt vizsgáltuk, hogy milyen segítői önpercepciók születtek, továbbá, hogy azok milyen társadalomképet legitimálnak. Egymás mellé állítva a segítői önreprezentációkat rámutattunk, hogy a kisebbségi vagy migráns azonosság legalább annyira fontos, mint a nemzeti állampolgári identitás helyreállításának igénye, továbbá, hogy a segítőik kozmopolita vagy európai identitásnarratívái egy szupremációs és öngyarmatosító diskurzus legitimálói.

36 A Baptista Szeretetszolgálatnak ugyancsak működött Magyarországon menekült krízisprogramja, hajléktalanszállásokon helyeztek el menekült embereket, sőt külföldi programjaik is vannak, a magyarországi civilekre azonban kisebb hatással voltak. <http://www.baptistasegely.hu/hirek/belfold/a-baptista-szeretetszolgalat-es-a-baptistak-a-menekultek-erdekeben>

Egy a médiának nyilatkozó zsidó közösségi vezető a bevonódásnak egy újabb morális dimenzióját említette: „*Körülbelül százszötven magyar zsidóról tudok, akik részt vesznek a menekültek megsegítésében. Kelet-európai zsidóként pontosan tudjuk, milyen az, amikor el kell menekülnünk otthonainkból.*” (<http://www.akibic.hu/kozosseg/item/1992-magyar-zsido-szervezetek-is-segitik-a-menekulteket>) Az izraeliták azonban ugyanúgy megosztottak voltak, mint a keresztény történelmi egyházak, amelyek a törvénytiszteletre és a keresztény Európa elleni támadásra hivatkozva erősítették a kormányzati pozíciót. Nagyon sajátos volt a pozíciója a nagy egyházak segélyszervezeteinek. A Máltai Szeretetszolgálat csak nagy késéssel kapcsolódott be a munkába, a Katolikus Caritas adományokat gyűjtött ugyan, de csak a menekülttáborokban lévőkhöz juttatta el, önkénteseik nem voltak láthatók a vasútállomásoknál, a határnál vagy a tranzitzőnákban. <http://www.magyarKurir.hu/hirek/a-katolikus-karitasz-tevekenysege-menekultugyi-helyzetben>

5. A SEGÍTETTEK MEGJELENÍTÉSE A SEGÍTŐI NARRATÍVÁKBAN

Ennek a tanulmánynak elsődleges célja az, hogy a menekültekkel való szolidaritás elbeszéléseiben a segítők motivációit, identitását és társadalomvízióját azonosítsa. Az identitások és társadalomvíziók azonban csak úgy érthetőek meg mélyebben, ha a segítettekről és a segítő-segített kapcsolatról szóló narratívákat is beemeljük az elemzésbe.

A humanitárius katasztrófa-ként azonosított helyzetek egyik velejárója, hogy a segítség címzettjeit kollektív kategóriákban jelenítik meg, és fizikai szenvedésüket hangsúlyozzák (Ticktin 2011, Fassin 2012). A menekültek a velük szolidáris magyar civilek elbeszélésében is leginkább szenvedő és passzív tömegként jelentek meg. De ugyancsak jelentősnek találtuk, sőt jelentősebbnek, mint ahogyan azt a humanitarizmus kritikai irodalma tételezi, a menekültek perszonalizált megjelenítését, amit egyfelől a gondoskodás intenciója, másfelől a személyes interakciók hatásai erősítenek. Amíg a szenvedő tömeg elsősorban a morális érvekkel, a perszonalizáció az érzelmi keretetéssel kapcsolódik össze. A humanitárius és jótékonyági intervenciók a közvetlen kapcsolatokban működnek, mindeközben a rászorultságot eredményező strukturális viszonyoknak a segítők – mondja ugyanaz a kritikai irodalom – nem szentelnek kellő figyelmet. Ezt az általános megállapítást a magyarországi menekültsegítőkkal készült interjúink megerősítik. Interjúalanyaink közül kevesen, és leginkább csak azok beszéltek a humanitárius katasztrófa okairól, akik szakértőként foglalkoznak a migráció kérdéseivel.

Szenvedő tömegként való érzékelés

A magyarországi segítők elbeszélései a segítettek szenvedésére irányítják a figyelmet, a menekültek testi és lelki fájdalmait, nélkülözését hangsúlyozzák. Ahogyan a legújabb kritikai irodalom Agamben pusztai élet (*bare life*) (Agamben 1998) fogalmára reflektálva felismeri: miközben a megmentésre vagy a szenvedés enyhítésére irányítja a figyelmet, a jótékony cselekvő a segítségre szoruló, szenvedő embereket biológiai életfunkcióikra redukálja. Ugyanez a szemlélet a magyar segítők elbeszélésében még egy többletfunkcióval, illetve jelentéssel is bír: ellensúlyozni hivatott a veszélyes, és saját állapotuk miatt hibáztatott emberekről alkotott politikai közbeszédet. A katasztrófa áldozatainak tekintett emberekhez való viszonyulás nem mérlegelés kérdése, ezzel vonja ki interjúalanyunk a menekülőknél nyújtandó oltalmat a politikai mérlegelés alól.

Amikor földrengés van és mindenkit betemetnek az épületek, akkor nem kezdjük el tőlük kérdezgetni, hogy akkor most ő jó ember vagy nem. A börtön épülete alól ugyanúgy kihalásszuk az embereket, mint az óvoda vagy a kórház alól. (...) Vannak olyan pillanatok az életben, amikor ez nem kérdés. Ott van előttem egy ember, aki átjutott a tengeren, aki fél, aki nem igazán tudja, milyen lesz a jövője. Ettől ilyeneket nem kérdezzük. Tőle azt kérdezzük, hogy éhes-, fázik-e. (...) És néhány nap múlva, amikor lenyugodott és már nem éhes, nem fáradt, akkor elkezdhetünk beszélgetni, hogy honnan jött, mit akar, és akkor szépen le kell nyomozni, erre megvannak a megfelelő eljárások, amiket eddig is alkalmaztak.³⁷

Mindenkinek segíteni kell, akinek segítségre van szüksége. Amikor valaki ott áll, és nincs semmije és mögötte sincs semmi, meg előtte sincs semmi. (...) Hogy aki teljesen kiszolgáltatott helyzetben van, akkor az ember segít. Mert ha én lennék ilyen kiszolgáltatott helyzetben, akkor bizonyára lenne, bárhol lennék, lenne valaki, aki segít. Mindenkinek kell segíteni. Én nem kérem el az iratait, nem kérdezem le, hogy akkor

37 Interjú6

most tényleg lebombázták, vagy hány családtagját ölték meg, vagy csak jobban szeretne élni. Egyébként joga van ahhoz is, hogy jobban akarjon élni. Mert én is jobban akarok élni. Miért ne élhetne jobban, a munkájából akar élni. (...) És nem csak a menekülteken, hanem a hajléktalanokon, a földön fekvő embereken, mindegy, hogy azért fekszik a földön, mert részeg, vagy mert rosszul van. Az egy emberhez méltatlan helyzet, hogy a földön fekszik.³⁸

Az áldozati narratívák különös hangsúlyt fektetnek az ártatlanság leginkább kétségbevonhatatlan példaként kezelt gyerekekre. A segítők szülői felelősségérzetük mozgósításával, magukat apaként vagy anyaként azonosítva beszélnek el azokat a helyzeteket, amelyekben a menekült gyerekek látványa megindította őket. A gyerekekre irányuló figyelmet az univerzálisnak tekintett szülői gondoskodáson túl a médiahatások is erősítik.

A segítették perszonifikációja

A másokért viselt felelősség civil formáinak működtetésében a közvetlen segítségnek meghatározó szerepe van. A gondoskodás értelmezése szempontjából pedig különösen fontos a segítők és segítették közötti interakciók tapasztalata. A magyarországi menekültsegítőkkal készült interjúk azt mutatják, hogy az interakciókról, a benne részt vevőkről, körülményeiről és hatásairól bőszégesen és szívesen beszéltek a megkérdezettek. Vagyis a találkozásnak formatív ereje volt annak ellenére, hogy az adott körülmények miatt többnyire rövid ideig tartott. A menekülteknek nyújtott segítség már az intenciók szintjén az egyes emberekre irányította figyelmet. Erről beszél a következő interjúalanyunk:

Tehát, hogy az emberek, ebből a masszából, hogy afgán menekült, vagy szíriai menekült... nem. Ezek olyan családok voltak, hogy ennek a kisgyerekeknek cipőre volt szüksége, annak a kislánynak meg ruhára, nekik meg játékot kellett hozni, hogy egy kicsit teljen az idő. Ez volt a kulcs, ezekkel tudtuk perszonalizálni őket. Ezekkel tudtuk megmutatni, hogy egyénileg tudunk odafordulni, hogy akkor azt tudtad mondani, hogy figyelj, látom, hogy nincs cipőd, jövök két óra múlva, várj meg és hozok neked cipőt. És akkor úgy is jöttek vissza az önkéntesek, hogy van egy család, akinek ez kell, az kell, amaz kell. A ruha volt az erre igazán alkalmas dolog, amikor meg tudtuk mutatni, hogy te egyénileg is fontos vagy, nem csak kaját adunk neked.³⁹

Az a mód pedig, ahogyan ezt utólag elbeszélték, még inkább a perszonifikációt erősítette. A következő interjúrészlet a perszonifikációt és a gyerekek emocionális bemutatását egyaránt szemlélteti.

Ő elővett egy papírt, és lerajzolta nekem önmagát. Onnan tudtam, hogy ez ő, hogy kérdeztem, hogy hogy hívják, és beleírta a saját nevét a rajzba. És akkor kérte, hogy írjam le az én nevemet, és akkor azt lemásolta betűről betűre és azt is beleírta a rajzba. (...) Ez a gyerekrasz ugye, ház, napocska, a ház körül virágok, madarakat rajzolt, tehát ilyen békességes otthon rajz. És akkor a végén odarajzolta a ház elé a tengert. (...). És akkor kérdeztem tőle, hogy ez folyó-e vagy tenger, és akkor mutatta, hogy nagy víz, tenger. És kérdeztem tőle, hogy ez hol van, hogy ott van, ahonnan te jöttél, és mondta, hogy igen. És kérdeztem tőle, hogy te itt laktál és mondta, hogy igen. És kérdeztem tőle, hogy most hová mégy. És akkor nagyon ... Akkor láttam a szemén... Nagyon komoly kislány volt, nagyon keveset mosolygott, csak akkor, amikor megkérdeztem, hogy a tenger ott van-e Szíriában. (...) És akkor nagyon szomorú lett a szeme, és

38 Interjú7

39 Interjú1

mondta, hogy nem tudja hová megy. És az nagyon szíven ütött, mert fogta beírta a nevét a házba belülre, és így rám nézett és az én nevemet is beírta a házba. Szóval mi ott együtt laktunk.⁴⁰

A strukturális okok alulreprezentáltsága

Interjúalanyainkat kifejezetten kérdeztük arról, hogy mit gondolnak a 2015-ös menekülthullámot eredményező nemzetközi politikai és társadalmi viszonyokról. Az, hogy kevesen beszéltek erről részletesen és kimerítően, azt mutatja, hogy a szolidaritási akciókban való részvétel nem feltétlenül járt együtt azzal, hogy strukturális, történeti-földrajzi viszonyokról önálló véleményük volna. Ez azonban nem zárta ki azt, hogy néhányuknak legyenek ilyen gondolataik. Ha voltak ilyenek, akkor azok kiléptek az európai és magyarországi félelmek perspektívájából, és kritikusan viszonyultak mind a nemzetközi, mind a hazai szekuritizációs politikához. A kritikai perspektívát erősítette a tájékozottság is, amely néhány társadalomtudományos képzettségű válaszadókra jellemző volt. Egyikük így fogalmazott:

A rendszerszintű elméletek azt mondják, hogy egy folyamatos humán erőforrás mozgás van. Ha elkezd fejlődni valahol egy gazdaság, akkor elindul egy bevándorlás és lassul a kivándorlás. Magyarország nem egy vonzó hely. Sokan mennek el, senki nem akar jönni. Az, hogy a világ vagyonának a kilencven százaléka a leggazdagabb tíz százalék kezében van, az óhatatlanul okoz olyan dolgokat, hogy mindenki arra szeretne menni, ahol ez van, miközben akinél van ez a felhalmozott tőke, az pont azért tudja ezt felhalmozni. (...) A globális kommunikáció ezt felgyorsítja, mindenhol látható a centrum jóléte, el akarnak indulni oda. Az iszlám ezért fanatizálható. Magasra értékelt kultúra, miközben a nyugat szerintük a bűnei miatt él így. Miért várom el azt, hogy akit én kizsákmányolok, az nyugodtan üljön és mosolyogjon hozzám? (...) Amíg nem hajlandó lemondani a világ egy kicsi része arról, hogy mások vérén sokkal jobban él, mint amennyit dolgozik, addig lesznek folyamatosan ilyen problémák.⁴¹

A segítőik gondolkodása nem csak az okokra, hanem a megoldásokra is kiterjedt:

Gondoljunk arra, hány olyan válsággóc van, ahol a legtöbb embernek esélye sincs arra, hogy fűtött otthona, munkája legyen. A globális válság szükségszerűen teremt ilyen helyzeteket. Európában elengedhetetlen a jelenlegi menekültpolitika helyett egy egészen új stratégia kidolgozása. Ez csak valódi nyitottsággal lehetséges. A jelenlegi menekülthullám azokat az erőket erősíti, akik radikálisan elutasítók, azokkal is, akik évtizedek óta itt élnek.⁴²

A tájékozottság a globális vagy legalábbis európai szintű politikai felelősség gondolatával párosult. A menekülteknek nyújtott közvetlen, humanitárius segítség nemhogy kizárta volna a strukturális gondolkodást, hanem erősen összefonódott a kettő. Máshol bővebben írtunk (Feischmidt–Zakariás 2017) a gondoskodás és a közéleti felelősség dinamikus viszonyáról azt hangsúlyozva, hogy a segítség tapasztalata a közéletre irányította a cselekvők figyelmét, ezt nevezzük a *charity* politizálásának, másfelől a civil segítségbe való bevonódás egyik legfontosabb motivációja a szekuritizációs diskurzussal szembeni fellépés volt, ezt neveztük mi a politika *charitizációjának*.

40 Interjú7

41 Interjú26

42 Interjú11

A segítették depolitizációja

A magyarországi menekültszolidaritásra vonatkozó korábbi elemzések már rámutattak, migráns és menekülthátterű interjúalanyaink még inkább megerősítették, hogy a menekülteket önálló politikai aktoroknak a magyarországi segítőik a legkritikább esetben tekintették. Ez nem jelenti azt, hogy depolitizált lett volna a részvétel, hiszen, mint rámutattunk, egy komplex dinamika volt a jótékony cselekvés és a közéleti állásfoglalás között, csak hogy a politikai elem leginkább belpolitikai volt, és nem a menekültek politikai ágenciájának percepciójából következett. A menekültek politikai akaratának felismeréséhez valószínűleg a Magyarországon töltött idő is kevés volt. Ezt csak erősítette az a körülmény, hogy csekély a korábbi tapasztalat is, amit különösen azokkal az országokkal való összehasonlításban láthatunk, ahol a menekültek már korábban politikai aktorokként léptek fel. A Budapestről Bécs felé az autópályán gyalog elinduló menet azonban még ilyen körülmények között is hatással volt. Az önkéntes segítőik egy része csatlakozott a menethez, az őket támogatók száma pedig hirtelen megugrott. Erről a változásról, és annak a magyar közéleti gondolkodásra tett hatásáról beszél a következő interjúalanyunk:

Annak hatására, hogy elutasították a rájuk kényszerített megoldási javaslatokat, erőt adtak a magyaroknak is, hogy nem kell mindent elfogadni, amit ránk akarnak kényszeríteni: a menekültek ekkor arra kényszerítették két szomszédos ország kormányát, hogy tárgyaljanak és egyezzenek meg, hogy együtt keressenek megoldást. Az ő közreműködésük nélkül ez nem történt volna meg.⁴³

6. AZ AZONOSSÁG ÉS MÁSSÁG DINAMIKÁJA A SEGÍTŐ–SEGÍTETT RELÁCIÓ MEGJELENÍTÉSÉBEN

Az események utólagos értelmezésének egyik legfontosabb jellemzője a segítették és a segítőik reprezentációjának viszonya, amit két reprezentációs technikával, az azonossággal (*sameing*), és a mássággal (*othering*), illetve azok dinamikájával tudunk jellemezni.

Vizsgálatunk azt találta, hogy a magyarországi menekültszolidaritás narratíváiban a segítői self és a segítségére érdemes másik kapcsolata az azonosság hangsúlyozására és a különbségek relativizálására, illetve kontextualizására épül. A menekültek és segítőik elképzelt azonosságának alapja biológiai, pszichológiai és morális, amit a hasonló célok, motivációk és reakciók alapján azonosítanak a beszélők. Az azonos emberi fajhoz való közös tartozás legáltalánosabb szintjén túl az interakciók elbeszélései a korosztályi, nemi, társadalmi státuszbeli azonosság felismerését emelik ki. Egy ilyen történetet idézünk a következőkben:

Azt nem felejttem el, hogy egy pad mellett mentem el, a Nyugati és az Oktogon között, és akkor rám zuhant ez az egész. Két fiatal srác aludtak keresztbe-kasul egymáson, egy ágyon... egy padon, utcabútoron, és akkor úgy döntöttem, hogy jó, akkor hazamegyek, magamhoz veszem a pénzt és bevásárolok. Egy kisgyermekes családot választottam. Nagyon jól fogadták a segítséget, nem hálálkodtak, nem volt semmi nagy dolog körülötte. Azt láttam, hogy jó helyre került, tehát... valahogy én azt gondolom, hogy ha én kimennék valahova, el kell menekülnöm az országból, akkor pont ugyanezt várom, hogy valaki érkezzem meg hozzám egy banánnal, meg egy... tehát én akkor is azt éreztem, hogy ez helyénvaló.⁴⁴

43 Interjú29

44 Interjú22

Az azonosságra vonatkozó általános kijelentéseket a hétköznapi és személyes tapasztalatok történetei támasztják alá, és érvénytelenítik ugyanakkor a média által manipulált képeket. A következő interjúalany erről a dichotómiáról beszélt. A médiában vagy agresszív, vagy beteg embereket mutattak, a valóságban ő szimpatikus, „értelmiségi”, „középosztálybeli fiatalokkal”, és „fiatal családokkal” találkozott, akik saját környezetére (családjára, tanítványaira) emlékeztették.

Nekem a hallgatóim jutottak róluk eszembe. A médiában ugye az volt, hogy ezek ott rombolnak, meg összehugyoznak, meg ilyenek voltak, de én ezt elengedtem a fülem mellett. Egyszerűen nem foglalkoztam vele. (...) És amikor láttam, akkor láttam, hogy ezek tök ugyanolyan emberek, mint akiket én tanítok. Nekem tök szimpatikus gyerekek ott fociztak, meg normális, tiszta... Egyáltalán akkor döbbsentem én meg, hogy mennyire torzan ábrázolta a média ezt a helyzetet. (...) És akkor lementem és semmi rettegést nem éreztem, pedig nem vagyok ilyen proszociális alkat alapvetően.⁴⁵

Hasonló tapasztalat írta felül az iskolai műveltségéből hozott és a nemzeti önképpel mélyen összefüggő hierarchikus szemléletet.

(S)zóval annyi életöröm és optimizmus van bennük, nagyon sokat tanulhatnánk tőlük. Nekem teljesen más lett a véleményem az iszlámról! (Előtte mi volt?) Nekem hát az egri csillagokból a törökök, és jönnek és levágnak mindenkit, hogy hitetlen gyaurok, és, hogy az iszlám kibékíthetetlen ellenétben van a kultúránkkal, most már ebben egyáltalán nem vagyok biztos. Összetartóak, családközpontúak.⁴⁶

A különbségekről sokkal kevesebb beszéd volt az interjúban. Ez nyilvánvalóan válasz arra a környezetre, amely a különbségek túlhangsúlyozására, esszencializálásra törekszik. De következik a helyzetből is, amely nem tette lehetővé a különbségek valódi jelentőségének felismerését, még kevésbé azt, hogy az milyen mértékben, hogyan hat a kommunikációra vagy együttélésre. Mindezekkel a tapasztalatokkal a magyar segítők többsége nem rendelkezik. Aki mégis, az ezt a tapasztalatot leginkább külföldről hozza sokszorosán reflektált formában:

Sokféle menekült van. Ez egy heterogén kategória. Az én véleményem a rasszistáktól (nevet) nem abban tér el, hogy, tehát úgy gondolom, hogy vannak olyan csoportok, akik veszélyt jelentenek, viszont azt gondolom, hogy ezek nem ilyen megváltoztathatatlan tulajdonságok, hanem a kultúra az egy változtatható dolog. És attól függően, hogy hogyan viselkedünk velük, meg milyen integrációs programokat indítunk, vagy pedig bezárjuk őket egy gettóba, mint ami gyakorlatilag Franciaországban történik a bevándorlókkal, attól függően lesznek veszélyesek, vagy nem veszélyesek. Vannak olyan menekültek, akik olyan országokból jönnek, ahol a nők egyáltalán nem élveznek egyenjogúságot, és amit mondjuk Dániában, vagy Svédországban csinálnak, amikor elmagyarazzák a kulturális normákat, azt nem tartom hülyeségnek. (...) Tehát azt gondolom, hogy azok közül, akik most érkeznek, lehetnek olyanok, akik veszélyesek különböző szempontokból. Tehát nem biztos, hogy örülnék, ha összefutnék este egy olyan arab férficsoporttal az utcán, akik ilyen nagyon elnyomó helyről jöttek. De nem gondolom, hogy ez örökre így lesz. Ez azon múlik, hogy mennyire segítjük ezt az átalakulást.⁴⁷

Hogy hogy lehet egymillió traumatizált, nagyon más kultúrából érkező embert Európában integrálni, igen ez kurva nehéz! (...) Egy csomó probléma lesz a kulturális dolgokkal, gender dolgokkal, hogy a me-

45 Interjú26

46 Interjú3

47 Interjú27

menekültek valamire számítottak és mást kapnak, csomó probléma lesz a rasszizmussal. A bevándorlás nem egy jó dolog, ez egy létező dolog, amivel egy csomó munkánk van, hogy jól kezeljük. De nem mindegy, hogy azt mondjuk, hogy ne jöjjön senki, hanem, hogy oké gyertek és próbáljuk meg együtt az integrációt! De az is más dolog egy fehér bőrű gyönyörű afgán kisfiúnak vizet adni, mint aztán megtudni, hogy az a keresztény apa ugyanolyan konzervatív módon gondolkodik a lány házasságáról, mint egy muszlim, és családon belüli erőszak is igen előfordul gyakran. Szóval nem angyalok jönnek, hanem problémás emberek mint mi.⁴⁸

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a menekültszolidaritásban részt vevő magyar civilek diskurzusait a segítség címzettjeiről a humanitárius jótékonyság nemzetközi diskurzusaival egybecsengően a szenvedők kollektív bemutatása dominálta. Ezt a képet jelentősen árnyalta azonban két dolog: a menekült emberekkel való személyes találkozások, valamint az üldözés nagyjából hazai, kisebb részben nemzetközi okaira és körülményeire történő reflexiók. Azt, hogy a menekültek maguk politikai ágensként alig jelentek meg, három körülmény magyarázza, a korábbi kapcsolatok hiánya, tartós viszony további lehetetlensége, és nem utolsósorban az a késztetés a segítőik részéről, hogy a gondoskodást a szekuritizációs politikára adott válaszként értelmezzék.

7. DISZKUSSZIÓ

A tanulmány célja az volt, hogy a menekültekkel szolidáris civilek tapasztalataiból és elbeszéléseiből kiindulva hozzájáruljon a szolidaritás magyarországi működésének megértéséhez. A hozzájárulást leginkább azon keresztül vállalta, hogy megválaszolja, miként történik meg a felelősség hordozóinak és a cselekvés címzettjeinek azonosítása a menekülteknek nyújtott civil segítség esetében, vagyis, hogy a menekültekkel való szolidaritás miként épült a társadalmi kategorizáció és identifikáció meglévő folyamataira.

Ráműtöttünk, hogy a szolidaritást kísérő reflexió középpontjában segítőik és segítettek (valós vagy képelt) viszonya áll, amelyet két átfogó reprezentációs stratégia határoz meg. Az egyik az azonosságot hangsúlyozza, vagyis az elbeszélés segítőik és segítettek azonosságának felépítésére és alátámasztására fekteti a hangsúlyt. Az azonosság logikája a segítőik bemutatását a menekültekéhez hasonló sorssal, identitásokkal, tulajdonságokkal jellemzi, amihez az üldöztetés sorsközösségét alátámasztó kulturális emlékezeti narratívák, a reflektált társadalmi kategóriák közül pedig a kisebbségi és migráns kategóriák kapcsolódnak szorosan. A segítettek megjelenítésében a perszonalifikáció, és ezzel együtt a személyes interakciók hatása erős. A szolidaritás alapja az azonosság, a hasonló sorsú, társadalmi helyzetű segítőik és segítettek viszonyát inkább a reciprocitás, mint a nagyvonalúság határozza meg.

A szolidaritás-elbeszélést meghatározó második reprezentációs stratégia a különbségre (*othering*) épül, amely azonban jellemző módon nem magára a különbözőre irányítja a figyelmet, hanem a különbséget áthidaló morális univerzálékra. A segítői elbeszéléseknek a felelősségről szóló beszéd kerül a középpontjába. A szolidaritás alapja a moralitás. Ez a morális érvelés határozza meg a segítői én bemutatását, ami egyfelől a szolidaritást normalizáló élettörténeti keretkezéssel, másfelől a morális érveléshez szorosabban kapcsolódó társadalmi kategóriákkal (nemzeti, kozmopolita és vallási kategóriák) valósul meg. A segítő cselekvés elbeszélése a morális self megteremtését és a morális rend fenntartását vagy helyreállítását szolgálja. A szenvedés és a rászorultság

⁴⁸ Interjú32

elismerésén túl a segítettek bemutatására is a segítőkől kiinduló morális beszédmód van hatással, nem az üldöztetés strukturális okai vagy az üldözöttek politikai szándékai.⁴⁹

A tanulmány végül felhívta a figyelmet annak az értelmezésnek és beszédmódnak a hiányára, amely a segítettekre aktív politikai szubjektumként vagy globális strukturális problémák részeként tekint, egyben azt emelve ki, hogy a menekült-szolidaritás magyarországi elbeszélése inkább szolgált a szolidaritás személyes és társadalmi emlékezetének felelevenítésére, mint egy új helyzet és újabb szereplők mélyebb és strukturált értelmezésére.

49 A humanitarizmus rászorultság-alapú (*needs-based humanitarianism*) diskurzusa válik meghatározóvá a jogokkal érvelő humanitárius diskurzussal szemben (*rights-based humanitarianism*). A különbségtétel Liisa Malkkitól származik. (Malkki 2015)

HIVATKOZÁSOK

- Agamben, G. (1998) *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*. Stanford, California: Stanford University Press.
- Bauböck, R. – Scholten, P. (2016) Solidarity in diverse societies: beyond neoliberal multiculturalism and welfare chauvinism. Introduction. Coping with ‘the progressive’s dilemma’; nationhood, immigration and the welfare state. *Comparative Migration Studies*, 2016/4. <https://doi.org/10.1186/s40878-016-0025-z>
- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization: Institutionalized Individualism and Its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bernát, A. – Kertész, A. – Tóth, F. M. (2016) Solidarity Reloaded: Volunteer and Civilian Organizations during the Migration Crisis in Hungary. *Review of Sociology*, Vol. 26., No. 4, 29–52.
- Bernáth, G. – Messing, V. (2015) Bedarálva. Menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 2015/4. http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panic.pdf (2016-08-01).
- Edwards, M. (2014) *Civil Society*. London: Polity Press
- Fassin, D. (2012) *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present*. Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press.
- Feischmidt M. (2016) Manipulált félelmek és dehumanizált idegenek A xenorasszizmus felépítése és társadalmi háttere egy magyarországi faluban. *Regio*, 2016/4. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.135>
- Feischmidt, M. – Zakariás, I. (2017) Politics of care and compassion. Civic help for refugees and its political implications in Hungary – a mixed method approach. Kézirat.
- Hamann, U. – Karakayali, S. (2016) Practicing Willkommenskultur: Migration and Solidarity in Germany. *Intersections EEJSP*, 2(4): 69–86. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v2i4.296>.
- Hustinx, L. – Lammertyn, F. (2003) Collective and Reflexive Styles of Volunteering: A Sociological Modernization Perspective. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 14 (2): 167–187.
- Hustinx, L. – Cnaan, R. A. – Handy, F. (2010) Navigating theories of volunteering: A hybrid map for a complex phenomenon. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40 (4), 410–434. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2010.00439.x>
- Kallius, A. – Monterescu, D. – Rajaram, P. K. (2016) Immobilizing Mobility: Border ethnography, illiberal democracy, and the politics of the “refugee crisis” in Hungary. *American Ethnologist*, 43(1): 25–37.
- Kende A. (2017) The Politicized Motivations of Volunteers in the Refugee Crisis: Intergroup Helping vs. Political Activism as the Means to Achieve Social Change. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(1): 260–281. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i1.642>
- KSH (2016) Statisztikai Tükör, Menekültek a világban <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult15.pdf>, utolsó letöltés: 2017. 12. 13.
- Malkki, L. H. (2015) *The Need to Help. The Domestic Arts of International Humanitarianism*. Durham, London: Duke University Press.
- Menekültek a világban. *KSH Statisztikai Tükör*, 2016. július 25. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/menekult15.pdf> utolsó letöltés: 2017. 12. 13.
- Putnam, R. (2000) *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Simonovits, B. (2016) Mass-Migration Related Fear in Contemporary Hungary: The Social Basis of Realistic and Symbolic Threats. In *The Social Aspects of the 2015 Migration Crisis in Hungary*. TÁRKI, [ww.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf](http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf).
- Szalai, J. (2007) *Nincs két ország? Társadalmi küzdelmek az állami (túl)elosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Szalai, J. (2012) Fragmented Social Rights in Hungary’s Post-communist Welfare State. In Adalbert Evers – Guillemard, A. (szerk.) *Social Policy and Citizenship: The Changing Landscape*. Oxford: Oxford University Press, 283–304.
- Szalai, A. – Göbl, G. (2015) *Securitizing Migration in Contemporary Hungary*. Working Paper. CEU Center for EU Enlargement Studies.
- Schiff, C. – Szalai, J. (szerk.) (2014) *Migrant, Roma and Post-colonial Youth in Education across Europe: Being ‘visibly different’*. London: Palgrave.
- Tickin, M. (2011) *Casualties of Care. Immigration and the Politics of Humanitarianism in France*. Los Angeles: University of California Press.
- Wuthnow, R. (1991) *Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves*. Princeton: Princeton University Press.
- Wuthnow, R. (1995) *Learning to Care: Elementary Kindness in an Age of Indifference*. New York: Oxford University Press.
- Zakariás I. (2016a) A menekültek civil segítése: attitűdök és morális érvek. *Regio*, 24:(4), 61–87. <http://dx.doi.org/10.17355/rkkpt.v24i4.137>
- Zakariás I. (2016b) Szolidaritás és hatalom a kisebbségi magyarokra irányuló jótékonyágban. PhD Disszertáció. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem.

MELLÉKLETEK

1. táblázat. Az interjúalanyok jellemzői

Válaszadók nemi, életkor, iskolázottság és foglalkozás szerint	N	%
Nem		
Férfi	16	50,00
Nő	16	50,00
Életkor		
18-35	10	31,25
36-55	20	62,50
56+	2	6,25
Iskolázottság		
Főiskolás	1	3,13
Felsőfokú végzettség	25	78,13
Kevesebb mint felsőfokú végzettség	3	9,38
Hiányzó válasz	3	9,38
Foglalkozás		
Szociális területen vagy oktatásban	9	28,13
Más alkalmazott	7	21,88
Tulajdonos vagy felsővezető	8	25,00
Önfoglalkoztató (művész, IT)	5	15,63
Inaktív (nyugdíjas, diák)	2	6,25
Hiányzó válasz	1	3,13
Total	32	100,00

2. táblázat. A szolidaritás élettörténeti keretezése

	A szövegkorpuszban való előfordulás száma	A szövegkorpuszban való előfordulás gyakorisága (százalékban, az egész kódcsalád 100%-hoz képest)	Említő személyek száma
Professzionális (szociális elkötelezettség)	38	29,5	19
Közéleti és civil elkötelezettség	32	24,9	21
Családi tradíciók, hétköznapi humanitarizmus	30	23,3	16

3. táblázat. A szolidaritás által megerősített segítői társadalmi és kulturális identitások

	A szövegkorpuszban való előfordulás száma	A szövegkorpuszban való előfordulás gyakorisága (százalékban, az egész kódcsalád 100%-hoz képest)	Említő személyek száma
Kisebbségi, külföldi, migráns	60	30,9	31
Nemzeti, állampolgári	44	22,7	21
Kozmopolita, civilizációs	31	15,9	20
Üldözött, menekült emlékezet	27	13,9	20
Vallási	15	7,7	7
Anyagi státusz, korporatív identitás	10	5,2	5
Nemi (női, férfi) és szülői	7	3,6	6

4. táblázat. A segítségre szorulóknak megjelenítése

	A szövegkorpuszban való előfordulás száma	A szövegkorpuszban való előfordulás gyakorisága (százalékban, az egész kódcsalád 100%-hoz képest)	Említő személyek száma
Szenvedő tömeg	68	25,5	25
Perszonalizáció	63	23,6	20
Gyerekek, családok, nők	40	15,0	14
Jogokkal felruházott	42	15,7	19
Üldözött (strukturális okok)	36	13,5	14